

Tadeusz Kaletyn

Udział społeczeństwa w ochronie zabytków archeologicznych na Dolnym Śląsku

Ochrona Zabytków 36/1-2 (140-141), 125-127

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

UDZIAŁ SPOŁECZEŃSTWA W OCHRONIE ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA DOLNYM ŚLĄSKU

Rozważając różne aspekty współczesnej ochrony zasobów zabytkowych i potrzebę szerszej partycypacji społeczeństwa w rewitalizacji zabytków, należy również uwzględnić udział społeczeństwa w ochronie zabytków archeologicznych. Przypuszcza się, że w naszym kraju zachowało się ponad 1,5 miliona stanowisk archeologicznych. Większość z nich ze względu na swą specyfikę jest systematycznie niszczone, a fakt ich istnienia nie zawsze dociera do społecznej świadomości. Współczesny rozwój gospodarki doprowadza niestety do zniekształcenia i dewastacji krajobrazu, stanowiąc również zagrożenie dla stanowisk archeologicznych. Jeżeli w 1978 r. przemysł zabrał około 50 tysięcy ha ziemi ornej, a w 1980 r. ponad 80 ha dziennie powierzchni uprawnej było przejmowane przez inne działy gospodarki narodowej, to nie ulega wątpliwości że corocznie setki stanowisk archeologicznych ulega bezpowrotnemu zniszczeniu.

Aby można było poznać zasoby zabytkowe prowadzona jest obecnie inwentaryzacja stanowisk archeologicznych w ramach tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski. Pierwsza faza inwentaryzacji potrwa około 25 lat. Wiele jednak stanowisk zostanie ujawnionych dopiero w czasie prac ziemnych. Wyniki ewidencji konserwatorskiej, podobnie jak i wydawane decyzje, określające dopuszczalne formy użytkowania powierzchni obiektów nie są znane szerzej społeczeństwu. Uwzględniając kryterium zagrożenia i reprezentatywności, tylko nieliczna grupa zabytków objęta jest corocznie badaniami ratowniczymi. Najczęściej są to prace interwencyjne na terenach, gdzie wkraczają inwestycje, z tym, że inwestorzy słusznie akcentują nieprecyzyjność przepisów, zobowiązujących ich do finansowania badań archeologicznych. Również prywatni właściciele pól domagają się ulg podatkowych, od wyłączonych decyzją konserwatorską spod uprawy terenów zabytkowych.

Wychodząc z założenia, że zamiast podkreślania braków, trudności czy ignorancji i zobojętnienia niektórych środowisk wobec zabytków i problemów z nimi związanych, należy realistycznie i optymistycznie oddziaływać na świadomość społeczeństwa. Wrocławski Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski opracował i realizuje wieloletni program ochrony zabytków archeologicznych na obszarze województw jeleniogórskiego, wałbrzyskiego i wrocławskiego. Inwentaryzacja oraz ewidencjonowanie stanowisk to pierwsza faza ujawnienia zabytku w świadomości użytkownika i administracji terenowej. Dopiero po wykonaniu tej pierwszej dokumentacji konserwatorskiej oraz wstępnym zagospodarowaniu zabytku, tj. po oczyszczeniu i oznakowaniu trwałą i estetyczną tablicą, przestaje on być anonimową formą rzeźby terenu lecz staje się reliktem konkretnego obiektu. Do zakresu działań

konserwatorskich należy udostępnienie zabytku społeczeństwu w takiej formie, by obiekt był chroniony. Zdecydowana większość zabytków archeologicznych widocznych na powierzchni ziemi, wrasta w swe naturalne otoczenie, stanowiąc wyjątkowo cenne a zarazem malownicze pomniki historii i kultury. Ochrona zabytków ściśle wiąże się z ochroną krajobrazu, ta współzależność ułatwia utrzymanie substancji zabytkowej w środowisku. Na Dolnym Śląsku znaczna grupa stanowisk zachowała się w krajobrazie rolniczo-leśnym, w którym ingerencja cywilizacji w poważnym stopniu nie zakłóciła środowiska przyrodniczego. Na obszarze większych kompleksów leśnych o naturalnym drzewostanie, np. w Górach Izerskich, istnieją liczne relikty średniowiecznego górnictwa złota, w Borach Dolnośląskich zachowały się monumentalne wały śląskie z okresu wczesnego średniowiecza. Zdecydowana większość grodzisk, wszystkie kurhany porośnięte są kępą drzew lub lasem, co stanowi trwały ekologicznie element krajobrazu.

Dotychczas około 80% grodzisk i cmentarzysk kurhanowych zagospodarowano w postaci trwałej „ruiny”. Wrocławski Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski systematycznie zagospodarowuje, jako trwałą ruinę w krajobrazie, możliwie wszystkie zachowane i widoczne na powierzchni stanowiska. Do 31 grudnia 1981 r. oznakowano tablicami kamiennymi ponad 350 zabytków. Ochroną konserwatorską obejmowane są zarówno zabytki znajdujące się w bezpośrednim sąsiedztwie dużych aglomeracji, jak i położone z dala od osiedli. W pierwszej kolejności zagospodarowywane są stanowiska leżące w strefie wzmoczonej penetracji turystycznej, np. masyw Ślęży, miejsce kultu i osadnictwa prasłowiańskich oraz wczesnopolskich plemion. Nie czekając na realizację wielokrotnie modyfikowanego, od lat nie zatwierdzonego programu zagospodarowania turystycznego masywu Ślęży, oznakowaliśmy wszystkie zabytki — starożytne rzeźby, kręgi kultowe, miejsca eksploatacji i obróbki kamienia, ruiny zamku. Wspólnie z PTTK wytyczono specjalne szlaki archeologiczne im. XXV-lecia PTTK. Wytyczono również Nadbarycki Szlak Archeologiczny łączący grody i kurhany położone w malowniczej pradolinie Baryczy. Wszystkie zabytki oznakowane trwałymi tablicami informującymi o rodzaju i chronologii obiektu, przekazywane są pod społeczną kontrolę. Znakowanie na dużą skalę zabytków in situ, wytyczanie szlaków jest możliwe jedynie przy współudziale społecznych opiekunów zabytków. Obecnie ponad 150 osób różnych zawodów czuwa i informuje o stanie zachowania stanowisk archeologicznych. Wykonują też oni prace porządkowe w terenie, pod nadzorem służby konserwatorskiej. Uwzględniając kryterium kulturowego znaczenia stanowisk i kryterium reprezentatywności, nieco-

dzienności, a także walory turystyczne, wytypowano kilkanaście zespołów, malowniczo położonych w krajobrazie, do stworzenia rezerwatów. Specyfika zabytków archeologicznych wyklucza w zasadzie możliwość przywrócenia obiektom ich pierwotnej funkcji użytkowej, toteż stanowiska archeologiczne powinny być tak zagospodarowane in situ, aby stanowiły estetyczną ruinę, były pomnikiem historii dostępnym dla dalszych badań specjalistycznych. Do tej pory na Dolnym Śląsku zagospodarowano kilkanaście zespołów archeologicznych w formie rezerwatów otwartych.

Dobrym przykładem stworzenia ekosystemu jest park-las we Wrocławiu-Sołtysowicach, w którym zachowało się grodzisko stożkowate, podgrodzie i osada z XIII—XIV w. Badania archeologiczne doprowadziły do odkrycia relikwów murowanej wieży mieszkalnej oraz drewnianych zabudowań gospodarczych. W pracach porządkowych i wykopaliskowych pomagało archeologom wojsko, młodzież z zakładów pracy dzielnicy Psie Pole, a także Komitet Osiedlowy. Dzięki dotacji Zarządu Terenów Zielonych miasta Wrocławia oraz pracom społecznym mieszkańców osiedla, powstał tam rezerwat archeologiczny, a najbliższe otoczenie zagospodarowano, organizując ekspozycję plenerową oraz ustawiając proste urządzenia turystyczne (wiaty, ławy, wytyczone miejsce na palenisko). Przez długi lata był to najbardziej zaniedbany las podmiejski, a obecnie jest miejscem rekreacji dla dzieci i młodzieży. W Trzebnicy, dzięki środkom finansowym uzyskanym od Spółdzielni Mieszkaniowej oraz społecznej pracy mieszkańców osiedla Brama Trębaczy, zagospodarowano grodzisko stożkowate z XIII—XIV w., stanowiące jedną z atrakcji turystycznych miasta.

Wzorowym przykładem partycypacji społeczeństwa w ochronie i konserwacji zabytków jest udział mieszkańców Świdnicy w badaniach prowadzonych na Zamku Piastowskim. Dzięki dotacjom prezydenta miasta, a przede wszystkim pracy społecznej Komitetu Osiedlowego Samorządu Mieszkańców nr 5 i młodzieży szkolnej — archeolodzy i architekci odkryli oraz częściowo zabezpieczyli fundamenty rezydencji książąt piastowskich.

Innym przykładem aktywnego współdziałania społeczeństwa w działaniach zmierzających do planowego zagospodarowania zespołu osadniczego, położonego w krajobrazie leśnym, jest organizacja rezerwatu w Będkowicach u podnóża góry Ślęży. Rezerwat obejmuje grodzisko, osadę, cmentarzysko kurhanowe, miejsca obrzędów kultowych plemienia Ślęzan z VIII—XI w. Do rezerwatu prowadzi wieża bramna, stylizowana na wzór wczesnośredniowiecznego budownictwa obronnego. W pobliżu zagospodarowano teren dla turystów. O wartości historycznej zespołu informuje stała ekspozycja plenerowa *W kręgu Ślęży*. Duża wartość naukowa zachowanych relikwów zabytkowych, walory turystyczne tego regionu, sprawiają, że rezerwat w Będkowicach jest odwiedzany rocznie przez kilkadziesiąt tysięcy turystów. W obrębie rezerwatu odbywają się imprezy nawiązujące do praskławiańskiej i wczesnopolskiej obrzędowości. Mieszkańcy pobliskich wsi często pomagają na terenie rezerwatu, a także naprawiają drogi prowadzące przez las. Rezerwat jest pod stałym społecznym nadzo-

rem opiekunów zabytków. Uczestnicy plenerów malarsko-rzeźbiarskich pozostawiają swoje prace, które obecnie ustawione są na użytkach zielonych położonych wśród lasu porastającego obszar rezerwatu.

Podobnie jest w Białogórze koło Zgorzelca, gdzie stworzono rezerwat obejmujący zespół osadniczy plemienia Bieżeńców z VIII—XI w. (grodzisko i ponad dwieście kurhanów), pozostający pod troskliwą opieką miejscowego leśniczego, wojska i młodzieży szkolnej. Rezerwaty — we Wrocławiu-Osobowicach (grodziska z IX—V w. p.n.e.), w Obornikach Śląskich (kurhany sprzed 3500 lat), w Tarchalicach, gm. Wołów (osada hutnicza, ze śladami wytopu żelaza z II—III w. n.e.), w Płakowicach, gm. Lwówek Śląski (rejon wydobywania i płukania piasku złotonośnego w XI—XIV w.), w Miliczu (grodzisko kasztelańskie z X—XIII w.) — powstały dzięki konkretnej pomocy lokalnych władz oraz aktywnemu współdziałaniu mieszkańców pobliskich osiedli i miast.

Ścisła współpraca konserwatora zabytków z konserwatorami przyrody pozwala na pełne projektowanie i realizację programu zagospodarowania zabytków archeologicznych widzianych w krajobrazie. Edukację społeczeństwa w zakresie ochrony zabytków powinny prowadzić jak najliczniej wszystkie placówki i instytucje archeologiczne, zwłaszcza muzea. Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski dzięki wyjątkowej życzliwości i wsparciu finansowemu wojewody wrocławskiego, a także władz wojewódzkich w Jeleniej Górze i Wałbrzychu, rozwija działalność popularyzatorską przy stałej współpracy z PTTK, towarzystwami regionalnymi, organizacjami młodzieżowymi, zakładami pracy, lokalnymi samorządami mieszkańców oraz wojska. Wydaje się, że owocem tej popularyzatorskiej działalności są częste zgłoszenia młodzieży i dorosłych do wykopalisk prowadzonych w czynie społecznym, a także powiadamianie o przypadkowych odkryciach. W latach 1974—1981 WOAK otrzymał ponad 200 zgłoszeń od rozmaitych odkrywców. Wielu z nich zaangażowało się w służbę społeczną opieki nad zabytkami.

Reasumując — program ochrony zabytków przeszłości dla pokoleń przyszłości może być realizowany jedynie przy ścisłej współpracy ze społeczeństwem, poprzez stałe pobudzanie i wykorzystywanie inicjatyw społecznych. Zasygnalizowane wyżej formy pracy oraz uzyskane efekty były możliwe dzięki ścisłej współpracy i pomocy udzielanej Wojewódzkiemu Ośrodkowi Archeologiczno-Konserwatorskiemu przez Konserwatorów Zabytków województw jeleniogórskiego, wałbrzyskiego i wrocławskiego.

mgr Tadeusz Kaletyn
dyrektor Wrocławskiego Ośrodka
Archeologiczno-Konserwatorskiego

THE PARTICIPATION OF THE SOCIETY IN THE PROTECTION OF ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS IN THE LOWER SILESIA

When considering various aspects of today's protection of historic resources and the need for broader participation of the society in the monuments renewal, one should take into account the participation of the society in the protection of archaeological monuments. It is supposed that over 15 million of archaeological sites have been preserved in Poland. Due to their specificity the majority of them is regularly destroyed, and the fact of their existence does not always get the social consciousness. A contemporary progress of the economy leads unfortunately to deformation and devastation of the landscape, menacing thus archaeological sites.

In order to learn of historic resources archaeological sites are recorded within the framework of the so-called Archaeological Picture of Poland. The first stage of recording will last about 25 years. Many an archaeological site will be revealed only during ground works. The results of conservation recording, like the decisions made on approved forms of the use of the sites are not well-known to the society. Taking into account a criterion of the threat and representativeness only a small group of monuments is covered every year with rescue studies. In the majority of cases these are intervention works on the sites where investment projects are being put; the investors rightly emphasize inaccuracy of the law which puts them under the obligation to finance archaeological research. Private owners of fields also call for reduced taxes on historic sites which according to the decision of conservators are not to be brought into cultivation.

Assuming that instead of pointing out shortcomings, difficulties or ignorance and indifference of some professions towards monuments and problems associated with them the society's awareness should be affected in a realistic and optimistic way. Wrocław's Archaeological and Conservation Centre has worked out a programme for the protection of archaeological monuments

on the territory of Jelenia Góra, Wałbrzych and Wrocław districts.

An overwhelming majority of archaeological overground monuments set their roots in the natural environment, representing thus both valuable and picturesque monuments of history and culture. Monuments protection is closely connected with natural protection; this interdependence facilitates to preserve cultural substance in the environment. A large number of archaeological sites in the Lower Silesia has survived in the farming and forest landscape where the interference of civilization did not unsettle natural environment to any serious extent.

Until now nearly 80 per cent of old settlements and grave-mound cemeteries have turned into "permanent ruins".

By December 31, 1981 over 350 monuments were marked with stone tables. Conservation protection covers both monuments that are in the vicinity of large agglomerations and those situated far from settlements. The sites situated in the zone of extensive touristic traffic (such as the Słęża Massif, which was the place of early Slavic cult and settlements and of early Polish tribes) were developed first.

Later on, the author lists a number of examples illustrating good management of archaeological monuments in the Lower Silesia.

Concluding, the present programme of the protection of monuments of the past for future generations may be realized only in a close cooperation with the society through a regular stimulation and use of social initiatives.

The above mentioned forms of work and effects obtained were possible thanks to a close cooperation and assistance received by the District Archaeological and Conservation Centre from monuments conservators in the region of Jelenia Góra, Wałbrzych and Wrocław.